DISCLAIMER: **The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.**

અહેવાલયોગ્ય

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

ફોજદારી અપીલીય હકૂમત

ફોજદારી અપીલ નં.૯૮૯/૨૦૧૮

ગુજરાત રાજ્ય

અપીલકર્તા

વિરુદ્ધ

મનસુખભાઈ કાંજીભાઇ શાહ

સામાવાળા

ચુકાદો

એન. વી. રમના, ન્યાયમૂર્તિ.

૧. ભ્રષ્ટાચાર એ માણસોની નૈતિકતાને ભયજનક બનાવતી બિમારીનું જીવલેણ સ્વરૂપ છે. એક સામાન્ય ધારણા છે કે ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર જાહેર જીવનના દરેક ખૂણામાં ફેલાઈ ગયો છે અને હાલમાં આમુખમાં સમાવિષ્ટ બંધારણીય આકાંક્ષાઓને અવરોધી રહ્યો છે. આ સંદર્ભમાં, આ કેસ

ભારતને ભ્રષ્ટાચાર મુક્ત બનાવવા માટે આ કોર્ટની જરૂરિયાત સાથે સંબંધિત છે.

૨. આ અપીલ અમદાવાદ ખાતે ગુજરાત હાઈકોર્ટે ક્રિમિનલ રિવિઝન એપ્લિકેશન (ગૌણ અદાલત દ્વારા પસાર કરાયેલા હુકમ સામે) નં.૧૧૮૮/૨૦૧૭માં પસાર કરેલ તા.૦૨.૦૨.૨૦૧૮ના વાદગ્રસ્ત ચુકાદા અને આખરી હુકમ સામે છે.

૩. હાલના સામાવાળા કથિત રીતે સુમનદીપ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ નામના ટ્રસ્ટના ટ્રસ્ટી છે, જે ટ્રસ્ટ દ્વારા 'સુમનદીપ વિદ્યાપીઠ' નામની ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીની સ્થાપના થયેલ અને તેનું પ્રયોજન કરવામાં આવે છે, જે વિદ્યાપીઠ અહીં સંબંધિત સંસ્થા છે.

૪. કેસના નિકાલ માટે જરૂરી સંક્ષિપ્ત હકીકતો એ છે કે, દિલીપભાઈ દેવડાના પત્ની ડૉ. જાસ્મીનાબેન દ્વારા હાલના સામાવાળા સહિત ચાર આરોપીઓ સામે વડોદરા શહેર એસીબી પોલીસ સ્ટેશનમાં તા.૨૮.૦૨.૨૦૧૭ની આઇ–ઇઆર નં.૩/૨૦૧૭થી એફઆઇઆર દાખલ કરવામાં આવેલ. વિગતમાં, આક્ષેપો એવા હતા કે ફરિયાદીની મોટી દીકરીને વર્ષ ૨૦૧૨માં ઉપરોક્ત ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીમાં એમબીબીએસ અભ્યાસક્રમમાં દાખલ

કરવામાં આવેલ. તેમની દીકરીની કોર્સ ફી વાર્ષિક ફી સ્લેબ મુજબ સંપૂર્ણ રીતે ચૂકવવામાં આવેલ. વર્ષ ૨૦૧૭ માં, તેણીની મોટી પુત્રીને તેણીનું અંતિમ પરીક્ષાનું ફોર્મ ભરતી વખતે, હાલના સામાવાળાને મળવાનું જણાવવામાં આવેલ. તેણી તેને મળતા, સામાવાળાએ અન્ય લોકો સાથે કાવતરું ઘડીને વાત કરેલ કે ફરિયાદીની પુત્રીને પરીક્ષા આપવા દેવા બદલ ફરિયાદીના પતિએ વધુ વીસ લાખ રૂપિયા ચૂકવવા પડશે. વધુમાં, એવો આક્ષેપ કરવામાં આવેલ છે કે આરોપી–સામાવાળાએ વાત કરેલ કે તેઓ ચેક જમા કરાવી શકે છે અને તે રોકડ ચૂકવણી પર પરત કરવામાં આવશે, કારણ કે તાજેતરમાં જ વિમુદ્રીકરણ થયું હતું. તેના બદલામાં, ચેક હાલના આરોપી–સામાવાળા પાસે જમા કરવામાં આવેલ. ત્યારબાદ, રકમ ચૂકવવા ન તૈયાર, ફરિયાદીએ એફઆઈઆર દાખલ કરેલ.

૫. જરૂરી કાર્યવાહી કર્યા બાદ, ચલણી નોટો પર ફેનોલ્ફથેલીન પાવડર લગાવવામાં આવેલ અને આરોપી વિનોદ ઉર્ફે ભારતભાઈ સાવંત (સામાવાળાના કથિત સાથી/એજન્ટ જેના મારફત માંગણી કરવામાં આવેલ.)ને પહોંચાડવામાં આવેલ. ત્યારબાદ આરોપી વિનોદે ફોન પર સામાવાળાને નાણાં મળી ગયાની પુષ્ટિ કરેલ. ઉપરોક્ત ગુનારોપણ કરતી વાતચીત, ફરિયાદી દ્વારા ગોઠવવામાં આવેલ ઓડિયો વીડિયો કેમેરામાં રેકોર્ડ કરવામાં આવેલ. વધુમાં, અલગ અલગ દરોડા પાડવામાં આવેલ,

જેમાં સંસ્થાના નામે લખવામાં આવેલ ૩.૧૦૦ કરોડથી વધુ કિંમતના તારીખ વગરના ચેક અને અમુક ફિક્સ્ડ ડિપોઝિટ મળી આવેલ.

૬. ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ [જે હવે પછી "**પી. સી. એક્ટ**" તરીકે ઉલ્લેખિત છે.]ની કલમ ૭, ૮, ૧૦ અને ૧૩(૧)(બી) અને ૧૩(૨) સાથે વાંચતા ભારતીય દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ [જે હવે પછી "**આઇપીસી**" તરીકે ઉલ્લેખિત છે.]ની કલમ ૧૦૯ હેઠળના વિવિધ ગુનાઓ માટે હાલના સામાવાળા સહિત અલગ અલગ આરોપીઓ સામે તા.૨૫.૦૪.૨૦૧૭ના રોજ તહોમતનામું દાખલ કરવામાં આવેલ.

૭. હાલના સામાવાળાએ સ્પેશિયલ એસીબી કેસ નં.૨/૨૦૧૭માં જિલ્લા અને સત્ર ન્યાયાલય સમક્ષ ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૨૭ હેઠળ ડિસ્ચાર્જ અરજી દાખલ કરેલ. જિલ્લા અને સત્ર ન્યાયાલયે તા.૨૯.૧૧.૨૦૧૭ના હુકમ દ્વારા અરજીને નામંજુર કરેલ.

૮. ઉપરોક્ત અરજી નામંજૂર થવાથી વ્યથિત થઈ, હાલના સામાવાળાએ અમદાવાદ ખાતે ગુજરાત હાઇકોર્ટ સમક્ષ ક્રિમિનલ રિવિઝન એપ્લિકેશન નં.૧૧૮૮થી ક્રિમિનલ રિવિઝન અરજી દાખલ કરેલ. હાઇકોર્ટે,

તા.૦૨.૦૨.૨૦૧૮ના વાદગ્રસ્ત ચુકાદા અને હુકમથી, રિવિઝનને મંજૂરી આપેલ અને હાલના આરોપી–સામાવાળાને મુક્ત કરેલ.

૯. આ વાદગ્રસ્ત હુકમથી વ્યથિત થઈ, ગુજરાત રાજ્યએ આ કોર્ટમાં અપીલ દાખલ કરેલ છે.

૧૦. અપીલકર્તા તરફે સિનિયર કાઉન્સેલે રજૂઆત કરેલ કે પી. સી. એક્ટ એ એક સર્વગ્રાહી કાયદો છે જે ભ્રષ્ટાચારને રોકવા માટે પસાર કરવામાં આવેલ અને તેથી, તેનું મુક્ત રીતે અર્થઘટન એવું થવું જોઈએ કે વિધાનસભાનો હેતુ પી. સી. એક્ટના દાયરામાં ઉપરોક્ત કૃત્યોનો સમાવેશ કરવાનો હતો, જે મોટા પ્રમાણમાં જનતાને નુકસાન પહોંચાડે છે. પી. સી. એક્ટ એ એક સામાજિક કાયદો છે જેનો હેતુ સરકારી કર્મચારીઓની ગેરકાયદેસર પ્રવૃત્તિઓ પર અંકુશ મૂકવાનો છે અને તેની રચના એવી રીતે કરવામાં આવી છે કે તેના હેતુઓને આગળ વધારી શકાય. અદાલતોએ જાહેર હિતને ધ્યાનમાં રાખતા એ સુનિશ્ચિત કરવું જોઈએ કે જે હેતુને હાંસલ કરવાના છે તેને ટેક્નિકાલિટીઝ નિષ્ફળ ન બનાવે.

૧૧. વકીલે વધુમાં દલીલ કરેલ કે જાહેર કાર્ય એ એકમાત્ર રાજ્યનું ક્ષેત્ર હોય તે જરૂરી નથી; યુનિવર્સિટીઓ જેવી ખાનગી સંસ્થાઓ પણ જાહેર કાર્ય કરી

શકે છે. વકીલે ***મોડર્ન ડેન્ટલ કોલેજ એન્ડ રિસર્ચ સેન્ટર વિ. મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય,*** (૨૦૧૬) ૭ એસસીસી ૩૫૩ અને ***જેનેટ જયપોલ વિ. એસઆરએમ યુનિવર્સિટી,*** (૨૦૧૫) ૧૬ એસસીસી ૫૩૦ના કેસ પર આધાર રાખતા જણાવેલ કે, જનતાને શિક્ષણ પ્રદાન કરવું એ એક કલ્યાણકારી પ્રવૃત્તિ છે અને તેથી તેને જાહેર હિત માટે કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિ કહી શકાય. યુજીસીની માર્ગદર્શિકાને ધ્યાનમાં રાખતા, વકીલે રજૂઆત કરેલ કે ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીઓ લોકોને શિક્ષણ પ્રદાન કરવાના જાહેર કાર્યને અસરકારક રીતે નિભાવી રહી છે.

૧૨. વધુમાં, વકીલે ***કે. વીરાસ્વામી વિ. ભારત સંઘ,*** (૧૯૯૧) ૩ એસસીસી ૬૫૫ના કેસ પર આધાર રાખતા રજૂઆત કરેલ કે, સક્ષમ સત્તાધિકારી અને જાહેર સેવક વચ્ચે માલિક–સેવકનો સંબંધ હોવો જરૂરી નથી. પી. સી. એક્ટ જાહેર સેવકને વ્યાખ્યાયિત કરતો નથી, તેના બદલે, તે તેની શ્રેણીઓની જોગવાઈ કરે છે. વકીલે વધુમાં જણાવ્યું હતું કે મંજૂરી આપવા માટેની સત્તાનો અભાવ એ કાયદેસરની કાર્યવાહી ન થવામાં પરિણમી શકે નહીં. આવી પરિસ્થિતિઓમાં, મંજૂરી મેળવવાની કોઈ જરૂર નથી. કોઈ પણ સંજોગોમાં, અતિસાવધાનીપૂર્વક ચેરિટી કમિશનર પાસેથી મંજૂરી મેળવવામાં આવેલ.

૧૩. અંતે, વકીલે રજૂઆત કરેલ કે સામાવાળા જાહેર ફરજ બજાવી રહ્યા હતા. હાલની હકીકતોમાં, પરીક્ષા પાસ મેળવતા પહેલા સામાવાળાને ચૂકવણી કરવાની પૂર્વશરત હતી, જો કે તેને ક્યારેય ઔપચારિક રીતે આ કાર્ય અથવા ભૂમિકા સોંપવામાં આવી ન હતી. તેથી વકીલે તારણ કાઢ્યું કે તેની જાહેર ફરજ નિભાવવા માટે કાયદા હેઠળ વિધેયાત્મક આદેશની જરૂર નથી. હકીકતમાં, પ્રદાન કરવામાં આવેલી સેવાના બદલામાં મહેનતાણું અથવા ચુકવણી કરવાની કોઈ ઔપચારિક જરૂરિયાત ન પણ હોઈ શકે.

૧૪. તેનાથી ઊલટું, સામાવાળા તરફે વકીલે રજૂઆત કરેલ કે તે કાયદાનો પ્રસ્થાપિત સિદ્ધાંત છે કે ફોજદારી કાયદાનું અસંદિગ્ધ અર્થઘટન કરવું પડે. એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં બે અર્થઘટનો શક્ય હોય, અદાલતોએ તે અર્થઘટન સ્વીકારવું જોઈએ જે વિષયને દંડમાંથી મુક્તિ આપે, નહીં કે જે દંડ લાદે.

૧૫. વકીલે વધુમાં ભારપૂર્વક દલીલ કરેલ કે સામાવાળા ટ્રસ્ટી હોવાથી તેને જાહેર સેવક કહી શકાય નહીં. તહોમતનામામાં એવો કોઈ આરોપ નથી કે સામાવાળા એવી સંસ્થામાં કોઈ હોદ્દો અથવા પદ ધરાવતા હતા કે જે ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી હતી અથવા તે સંસ્થા દ્વારા કોઈ પણ સેવા આપવા માટે નિમવામાં આવેલ હતા. ઉપરોક્ત હકીકતે, હાઇકોર્ટ સામાવાળાને મુક્ત

કરવામાં યોગ્ય હતી કારણ કે તે પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)(xi)ના દાયરામાં આવી શકે નહીં.

૧૬. વધુમાં, વકીલે દલીલ કરેલ કે હાઇકોર્ટે યોગ્ય રીતે ચુકાદો આપેલ છે કે કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ કરવામાં આવેલ સંબંધિત જોગવાઈ હાલના કેસમાં લાગુ પડતી નથી, કારણ કે ઉપરોક્ત સંસ્થા "ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી" હતી. અંતે, વકીલે દલીલ કરેલ કે સામાવાળા સામે કાયદેસર કાર્યવાહી કરવા માટે કોઈ માન્ય અથવા યોગ્ય મંજૂરી મેળવવામાં આવી ન હતી. ચેરિટી કમિશનર પાસેથી મેળવેલ મંજૂરી માન્ય નથી, કારણ કે તેને સક્ષમ સત્તાધિકારી ગણી શકાય નહીં, કારણ કે તેની પાસે ટ્રસ્ટીને દૂર કરવાની અથવા નિમણૂક આપવાની સત્તા નથી.

૧૭. પક્ષકારો તરફે વિદ્વાન વકીલને સાંભળ્યા બાદ, જે પ્રશ્નોના જવાબ મેળવવાના છે તે એ છે કે –

૧. શું સામાવાળા–ટ્રસ્ટી પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી) હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલ 'જાહેર સેવક' છે?

૨. શું આરોપી–સામાવાળાને ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૨૭ હેઠળ મુક્ત કરી શકાય?

૧૮. આપણી સામે પહેલો પ્રશ્ન કે, શું સામાવાળા–જે કથિત રીતે સુમનદીપ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટમાં ટ્રસ્ટી છે, જે ટ્રસ્ટ દ્વારા સદર યુનિવર્સિટી ('ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી')ની સ્થાપના થયેલ અને તેનું પ્રયોજન કરવામાં આવે છે, તે પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી) હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલ '*જાહેર સેવક*' છે કે નહીં, તેને બે ભાગોમાં વહેંચી શકાય છેઃ પ્રથમ, શું 'ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી' ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની જોગવાઈઓ હેઠળ આવે છે કે નહીં અને બીજું, શું 'સામાવાળા–ટ્રસ્ટી' ને પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ '*જાહેર સેવક*' કહી શકાય કે નહીં?

૧૯. આપણે આગળ વધીએ તે પહેલાં, આપણે પી. સી. એક્ટ હેઠળ સંબંધિત જોગવાઈઓની નોંધ લેવી જરૂરી છેઃ

૨(સી.). "જાહેર સેવક" એટલે –

...

(xi) કોઈપણ વ્યક્તિ જે કોઈપણ યુનિવર્સિટીના કુલપતિ અથવા કોઈપણ સંચાલક મંડળના સભ્ય, પ્રોફેસર, રીડર, લેક્ચરર અથવા કોઈપણ અન્ય શિક્ષક અથવા કર્મચારી, ગમે તે કહેવાતો હોદ્દો ધરાવતા હોય, અને કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેમની સેવાઓ યુનિવર્સિટી

અથવા અન્ય કોઈ જાહેર સત્તામંડળ દ્વારા પરીક્ષાઓ યોજવા અથવા સંચાલન કરવાના સંબંધમાં લેવામાં આવેલ હોય;

૨૦. સરળ શબ્દોમાં કહીએ તો, કોઈપણ વ્યક્તિ જે કોઈપણ યુનિવર્સિટીના કુલપતિ અથવા કોઈપણ સંચાલક મંડળના સભ્ય, પ્રોફેસર, રીડર, લેક્ચરર અથવા કોઈપણ અન્ય શિક્ષક અથવા કર્મચારી, ગમે તે કહેવાતો હોદ્દો ધરાવતા હોય, તેને જાહેર સેવક કહેવામાં આવે છે. વધુમાં, સદર વ્યાખ્યા અન્ય બાબતોની સાથે, એવી કોઈપણ વ્યક્તિને આવરી લે છે કે જેમની સેવાઓ યુનિવર્સિટી અથવા અન્ય કોઈ જાહેર સત્તામંડળ દ્વારા પરીક્ષાઓ યોજવા અથવા સંચાલન કરવાના સંબંધમાં લેવામાં આવી હોય.

૨૧. જો કે, આ કેસમાં અર્થઘટનની જરૂરિયાત એ હકીકતને કારણે ઊભી થાય છે કે, પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ આવતા 'યુનિવર્સિટી' શબ્દના દાયરાને સ્પષ્ટ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલ નથી અને પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે શું તે શબ્દ 'ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી'ને પણ આવરી લે છે કે કેમ. આ સંબંધમાં, આપણે પી. સી. એક્ટ સંબંધિત અર્થઘટન પર ચોક્કસ પાયાના નિયમોની નોંધ લેવાની જરૂર છે.

૨૨. તે હકીકત નિર્વિવાદ છે કે રાષ્ટ્રોનું નિર્માણ વિશ્વાસ પર થાય છે. લોકશાહીમાં સત્તા અને પ્રભાવ ધરાવતા લોકો પર આધાર રાખવો અને તેઓ પારદર્શક અને નિષ્પક્ષ છે તેવો વિશ્વાસ રાખવો અનિવાર્ય છે. તેમાં કોઈ શંકા નથી કે જાહેર હિતને બદલે આ સત્તા ધરાવતી વ્યક્તિઓના સ્વ–હિત દ્વારા સંચાલિત કોઈપણ કાર્ય તે વિશ્વાસને નષ્ટ કરે છે. જ્યાં આ રાબેતા મુજબનું બની જાય છે, ત્યાં લોકશાહી, અર્થતંત્ર અને કાયદાનું શાસન, બધાને ફટકો પડે છે, જે આખરે સમગ્ર રાષ્ટ્રને જોખમમાં મૂકે છે. ભ્રષ્ટ સમુદાયો ઘણીવાર સરકારના ઉચ્ચતમ સ્તરે સ્થાપિત ઉદાહરણોમાંથી ઉદ્ભવે છે, પરંતુ નાના પાયે થતો ભ્રષ્ટાચાર પણ એટલો જ પ્રપંચી હોઈ શકે છે. આ સંબંધમાં, પી. સી. એક્ટ જાહેર જીવનમાં પારદર્શિતા અને પ્રામાણિકતા લાવવા માટે ઘડવામાં આવેલ, જે તેના ઉદ્દેશો અને કારણોથી સૂચવવામાં આવેલ છે. આપણે પી. સી. એક્ટની જોગવાઈઓનું અર્થઘટન કરતી વખતે ઉપરોક્ત કાયદાકીય ઉદ્દેશોને ધ્યાનમાં રાખવા જરૂરી છે.

૨૩. અપીલકર્તા–રાજ્ય તરફે વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલે ભારપૂર્વક દલીલ કરેલ કે પી. સી. એક્ટ એક કલ્યાણકારી કાયદો હોવાથી, તેનું સંકુચિત અર્થઘટન થઈ શકે નહીં, અને તેના બદલે, તેનું વ્યાપક અર્થઘટન પૂરું પાડવાની જરૂર છે. [*જુઓ* ***મધ્યપ્રદેશ રાજ્ય વિ. એમ. વી. નરસિમ્હન,***

(૧૯૭૫) ૨ એસ. સી. સી. ૩૭૭; ***એમ. નારાયણન નામ્બિયાર વિ. કેરળ રાજ્ય,*** (૧૯૬૩) સપ.(૨) એસસીઆર ૭૨૪].

૨૪. કોઈપણ દંડાત્મક કાયદા માટે અર્થઘટનનો સુવર્ણ નિયમ એ છે કે, તેનું અસંદિગ્ધ અર્થઘટન કરવું, સિવાય કે કોઈ બંધારણીય વિચારણાઓ સામેલ હોય, અને અસ્પષ્ટતાના કિસ્સાઓમાં, તેનો લાભ આરોપીની તરફેણમાં હોવો જોઈએ. આટલું જણાવ્યા બાદ, આપણે એ સ્પષ્ટ કરવું જરૂરી છે કે અસંદિગ્ધ અર્થઘટનનો અર્થ તમામ કિસ્સાઓમાં શાબ્દિક અર્થઘટન હોય તે જરૂરી નથી, તેના બદલે અર્થઘટન એ શબ્દોના સામાન્ય અર્થમાં લેવામાં તેમના વાસ્તવિક અર્થને ધ્યાનમાં રાખીને હોવું જોઈએ. [*જુઓ* ***કસ્ટમ્સ કમિશનર (આયાત), મુંબઈ વિ. દિલીપ કુમાર એન્ડ કંપની,*** (૨૦૧૮) ૯ એસસીસી ૧].

૨૫. જો કે, અમે અહીં પી. સી. એક્ટની જોગવાઈઓના અર્થઘટન સાથે નિસબત ધરાવીએ છીએ. ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર વ્યાપક છે, તેમાં કોઈ વિવાદ નથી. રાષ્ટ્ર પર તેની અસર વધુ સ્પષ્ટ છે, કારણ કે ભારત હજુ પણ વિકાસશીલ અર્થતંત્ર છે. હાલમાં એવું કહી શકાય કે ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર એક એવો મુદ્દો બની ગયો છે જે જીવનના તમામ ક્ષેત્રોને અસર કરે છે. આ સંદર્ભમાં, અમારે એ જણાવવું જોઈએ કે ભારતમાં ભ્રષ્ટાચાર

વિરોધી કાયદાઓ એકદમ કડક હોવા છતાં, તેના પ્રસાર અને અમલીકરણની ઘણી વાર બિનઅસરકારક હોવા તરીકે ટીકા કરવામાં આવે છે. જેને કારણે, આર્થિક અને સામાજિક ન્યાયની બંધારણીય આકાંક્ષાઓનું દૈનિક ધોરણે બલિદાન આપવામાં આવે છે. ઉપરોક્ત સંદર્ભમાં આપણે અહીં સંબંધિત મુદ્દાઓનું નિરાકરણ કરવાની જરૂર છે.

૨૬. ***સુબ્રમણ્યમ સ્વામી વિ. મનમોહન સિંહ,*** (૨૦૧૨) ૩ એસસીસી ૬૪ના કેસમાં, આ કોર્ટે નોંધેલ કે:

> "**૬૮.** આજે આપણા દેશમાં ભ્રષ્ટાચાર માત્ર બંધારણીય શાસનની વિભાવના માટે જ ગંભીર ખતરો નથી, પરંતુ તે ભારતીય લોકશાહીના પાયા અને કાયદાના શાસન માટે પણ ભયજનક છે. આપણા જાહેર જીવનમાં ભ્રષ્ટાચારનું પ્રમાણ એ સમાજવાદી, બિનસાંપ્રદાયિક લોકશાહી પ્રજાસત્તાકની વિભાવના સાથે અસંગત છે. તે નિર્વિવાદ છે કે જ્યાં ભ્રષ્ટાચાર શરૂ થાય છે ત્યાં તમામ અધિકારોનો અંત આવે છે. ભ્રષ્ટાચાર માનવ અધિકારોનું અવમૂલ્યન કરે છે, વિકાસને અવરોધે છે અને આપણી પ્રાથમિક દ્રષ્ટિના મુખ્ય મૂલ્યો ન્યાય, સ્વતંત્રતા, સમાનતા, બંધુત્વને નબળા પાડે છે. **<u>તેથી, કોર્ટની ફરજ એ છે કે કોઈપણ ભ્રષ્ટાચાર</u>**

<u>વિરોધી કાયદાનું અર્થઘટન અને તેની સાથે કાર્ય એવી રીતે કરવા જોઈએ કે જેથી ભ્રષ્ટાચાર સામેની લડાઈને મજબૂત કરી શકાય. એટલે કે એવી પરિસ્થિતિમાં કે જ્યારે બે અર્થઘટનો ઉત્તમ રીતે વાજબી હોય, ત્યારે કોર્ટે તે અર્થઘટન સ્વીકારવું જરૂરી છે જે ભ્રષ્ટાચારને નાબૂદ કરવા તરફ હોય, નહીં કે જે તેને ટકાવી રાખવા તરફ હોય.</u>"

(ભારપૂર્વક)

૨૭. તદનુસાર, અમે જોગવાઈઓનું અહીં અર્થઘટન કરતા ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતોને યોગ્ય રીતે ધ્યાનમાં લઈશું. વિવાદનો મુદ્દો એ છે કે ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીને પી. સી. એક્ટના દાયરામાં સામેલ કરવામાં આવશે કે કેમ, ખાસ કરીને તેની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ, જ્યાં વાપરવામાં આવેલ શબ્દ "યુનિવર્સિટી" છે. અપીલકર્તા–રાજ્ય તરફે વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ રજૂઆત કરે છે કે સદર કાયદાની કલમ ૨(સી)(xi)માં વાપરવામાં આવેલ "યુનિવર્સિટી" શબ્દનું અર્થઘટન સઉદ્દેશ થવું જોઈએ. યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન એક્ટ, ૧૯૫૬ [યુ.જી.સી. એક્ટ] હેઠળ જે સંસ્થા "ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી" હોય, તે સમાજમાં "યુનિવર્સિટી" જેવી જ ભૂમિકા ભજવે છે. આ સંસ્થાઓની, ડિગ્રી આપવાની સામાન્ય જાહેર ફરજ છે, જે અંતે સમાજમાં માન્યતા પ્રાપ્ત લાયકાતો છે. આમ, હાલના કેસની

સંસ્થાની જેમ, "ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી" સદર અધિનિયમ હેઠળ વાપરવામાં આવેલ "યુનિવર્સિટી" શબ્દના દાયરામાં સામેલ થાય છે.

૨૮. બીજી બાજુ, સામાવાળા તરફે વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ, વાદગ્રસ્ત ચુકાદામાં હાઇકોર્ટ નિર્ણયનું સમર્થન કરતા, રજૂઆત કરે છે કે પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)(xi)માં વાપરવામાં આવેલ "યુનિવર્સિટી" શબ્દમાં એવી સંસ્થાનો સમાવેશ થતો નથી જે "ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી" હોય. વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલે રજૂઆત કરેલ કે યુ.જી.સી. એક્ટ હેઠળ "યુનિવર્સિટી"ની સમાવેશી વ્યાખ્યા માત્ર ભંડોળના મર્યાદિત હેતુ માટે છે, અને જે સંસ્થા "ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી" હોય, તે અન્ય કોઈ હેતુ માટે યુનિવર્સિટી નથી. વિદ્વાન સિનિયર કાઉન્સેલે રજૂઆત કરેલ કે યુ.જી.સી. એક્ટની જોગવાઈઓ પરથી આ બાબત સંપૂર્ણ સ્પષ્ટ છે, જે "યુનિવર્સિટી" અને "યુનિવર્સિટી સિવાયની સંસ્થા" કે જે "ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી" હોય છે, તે બંને વચ્ચેનો તફાવત દર્શાવે છે.

૨૯. આ તબક્કે, આ મુદ્દા પર વાદગ્રસ્ત ચુકાદામાં હાઇકોર્ટના નિર્ણય પર ધ્યાન આપવું યોગ્ય રહેશેઃ

૨૭. ... જો કે, હકીકત એ છે કે ટ્રસ્ટી તરીકે અથવા અન્ય કોઈ પણ હેસિયતથી, જો અરજદાર સુમનદીપ વિદ્યાપીઠ સાથે સંકળાયેલ હોય, જે કોઈ પણ રીતે સરકારી અનુદાન મેળવતી નિયમિત યુનિવર્સિટી નથી અને આમ, જ્યારે કોઈ વિવાદ નથી કે તે માત્ર એક ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી છે, ત્યારે અરજદાર વતી અહીં ઉપર નોંધવામાં આવેલ રજૂઆતો સ્પષ્ટ કરે છે કે, **આવી ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીને નિયમિત યુનિવર્સિટી ગણી શકાય નહીં અને આમ, અરજદારને જાહેર સેવક ગણી શકાય નહીં અને તેથી, ફરિયાદ બાદ આવા ફેરફાર અહેવાલને ધ્યાનમાં લીધા વિના, તે સ્પષ્ટ અને દેખીતું છે કે અરજદારને જાહેર સેવક ગણી શકાય નહીં.**

(ભારપૂર્વક)

૩૦. સામાવાળા તરફે વકીલે દલીલ કરેલ છે કે "યુનિવર્સિટી" શબ્દને યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૨(એફ), ૩ અને ૨૩ અનુસાર વાંચવાની જરૂર છે, જેમાં "ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી" એ "યુનિવર્સિટી" થી સંપૂર્ણપણે અલગ છે. જો કે, અમે નીચે દર્શાવેલ કારણોસર આવી દલીલને સ્વીકારતા નથી.

૩૧. સામાવાળાની દલીલ છે કે "યુનિવર્સિટી" શબ્દને યુ.જી.સી. એક્ટ અનુસાર વાંચવાની જરૂર છે, જેમાં યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૨(એફ) હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલ યુનિવર્સિટીઓ જ પી. સી. એક્ટ હેઠળ

આવરી લેવામાં આવે છે. એક અલગ અધિનિયમ હેઠળ ટેકનીકલ વ્યાખ્યાને અપનાવીને કરવામાં આવેલ આવું અર્થઘટન અહીં વ્યવહારક્ષમ ન પણ હોઈ શકે. તે એક પ્રસ્થાપિત કાયદો છે કે એક કાયદા હેઠળની ટેકનીકલ વ્યાખ્યાઓ બીજા કાયદામાં આયાત થવી જોઈએ નહીં જે પ્રથમ સાથે સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવતો ન હોય. યુ.જી.સી. એક્ટ અને પી. સી. એક્ટ એ એવા કાયદાઓ છે જે તેમના હેતુ, કામગીરી અને ઉદ્દેશ્યમાં સંપૂર્ણપણે અલગ છે. યુ.જી.સી. એક્ટની પ્રસ્તાવનામાં ઉલ્લેખ છે કે તે *'યુનિવર્સિટીઓમાં ધોરણોના સંકલન અને નિર્ધારણ માટે જોગવાઈ કરવા અને તે હેતુ માટે, યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશનની સ્થાપના કરવા માટેનો કાયદો છે'*. બીજી તરફ, પી. સી. એક્ટ એ દેશમાં ભ્રષ્ટાચારના સામાજિક દૂષણને અંકુશમાં લેવા માટેનો કાયદો છે. આમ, એક અધિનિયમ હેઠળ વાપરવામાં આવેલ ટેકનીકલ વ્યાખ્યાઓનો બીજા અધિનિયમમાં પ્રસાર યોગ્ય ન પણ હોઈ શકે, કારણ કે બંને કાયદાઓની વિષયવસ્તુ એકબીજા સાથે સમાન નથી.

૩૨. કાયદાનો ઉપરોક્ત સિદ્ધાંત તાજેતરમાં ***બેંગ્લોર ટર્ફ ક્લબ લિમિટેડ વિ. પ્રાદેશિક નિયામક, ઈ.એસ.આઈ. કોર્પોરેશન,*** (૨૦૧૪) ૯ એસસીસી ૬૫૭ના કેસમાં આ કોર્ટની ૩–ન્યાયાધીશની બેન્ચ દ્વારા લાગુ કરવામાં આવેલ, જેમાં વકીલ દ્વારા દલીલ કરવામાં આવેલ કે, ઈ.એસ.આઈ.

અધિનિયમ હેઠળ 'દુકાન' શબ્દનું અર્થઘટન સંબંધિત દુકાનો અને વાણિજ્યિક સંસ્થાઓ અધિનિયમ હેઠળ તેની વ્યાખ્યાને ધ્યાનમાં રાખતા નક્કી થવું જોઈએ. વકીલની આ દલીલને નકારી કાઢતા, કોર્ટે ઠેરવેલ કે:

> "**૫૨.** હાલના અપીલકર્તાઓ દ્વારા કરવામાં આવેલ દલીલ "પેરિ મટિરિયાના સિદ્ધાંત" સાથે સંબંધિત મુદ્દો છે. એવી દલીલ કરવામાં આવેલ છે કે, ઈ. એસ. આઈ. અધિનિયમમાં "દુકાન" શબ્દની વ્યાખ્યા ન હોવાથી, સંબંધિત રાજ્ય વિધાનસભાઓ દ્વારા ઘડવામાં આવેલ સંબંધિત દુકાનો અને વાણિજ્યિક સંસ્થાઓ અધિનિયમ હેઠળની વ્યાખ્યાઓને ધ્યાનમાં લઈ ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા નક્કી કરી શકાય છે, કારણ કે બંને કાયદાઓનો હેતુ અને ઉદ્દેશ એક જ છે.
>
> **૫૩.** ઉપરોક્ત હેતુ માટે, "પેરિ મટિરિયાના સિદ્ધાંત"ની વિભાવનાને ધ્યાનમાં લેવી જરૂરી રહેશે અને વધુ એ ખાતરી કરવી જરૂરી રહેશે કે આપેલ કાયદાઓ હકીકતમાં ઈ. એસ. આઈ. એક્ટ સાથે પેરિ મટિરિયા છે કે કેમ. તે સ્થાયી કાયદો છે કે જ્યારે બે કાયદાઓ એક જ વિષય સાથે સંબંધિત હોય ત્યારે તેઓ એકબીજા સાથે પેરિ મટિરિયામાં હોવાનું કહેવાય. આ નિયમ પાછળનો તર્ક

એ અર્થઘટનાત્મક ધારણા પર આધારિત છે કે કાયદામાં વપરાતા શબ્દોનો ઉપયોગ સમાન ભાવમાં થાય છે. જો કે, આ ધારણાને કાયદાઓના સંદર્ભમાં નકારી શકાય છે. *સ્ટેચ્યુટ્સ એન્ડ સ્ટેચ્યુટરી કન્સ્ટ્રક્શન*, વોલ્યુમ ૨, ૩જી આવૃત્તિમાં સદરલેન્ડના મતે:

> "જ્યારે કાયદાઓ એક જ વ્યક્તિ અથવા વસ્તુઓ સાથે અથવા સમાન વર્ગની વ્યક્તિઓ અથવા વસ્તુઓ સાથે સંબંધિત હોય અથવા સમાન હેતુ અથવા ઉદ્દેશ્ય ધરાવતા હોય ત્યારે તે સમાન વિષય–વસ્તુ સાથે સંબંધિત પેરિ મટિરિયામાં હોવાનું માનવામાં આવે છે."

...

૫૮. **<u>એવું તારણ કાઢી શકાય કે, ઈ.એસ.આઈ. અધિનિયમ, ૧૯૪૮ અધિનિયમ અને ૧૯૬૧ અધિનિયમ શ્રમ અને કામદારો સાથે સંબંધિત હોવા છતાં, સાર અને ભાવનામાં તેમનો એક અલગ અવકાશ અને ઉપયોગ છે. આ કાયદાઓ તેમના અમલના ક્ષેત્રોમાં કોઈ ઓવરલેપ ધરાવતા હોય તેવું જણાતું નથી અને પરસ્પર અનન્ય યોજનાઓ ધરાવે છે.</u>** તેથી, આ કાયદાઓ એકબીજા સાથે પેરિ મટેરિયા છે તે દલીલ નિષ્ફળ થવી જરૂરી છે.

> ૫૯. <u>આ કોર્ટે એવી દલીલો દરમિયાન ઉદ્ભવેલા મુદ્દાને પણ સંબોધિત કરવો જોઈએ કે, "દુકાન" શબ્દનો ઉપયોગ વાદગ્રસ્ત જાહેરનામાઓ તેમજ ૧૯૪૮ અધિનિયમ અને ૧૯૬૧ અધિનિયમમાં કરવામાં આવ્યો છે અને તેથી જાહેરનામાનું અર્થઘટન કરવા માટે ઉપરોક્ત કાયદાઓમાંથી સહાય લઈ શકાય છે. ઉપરોક્ત ચર્ચાને ધ્યાનમાં લેતા, આ દલીલ અમને સ્વિકાર્ય નથી</u>..."
>
> **(ભારપૂર્વક)**

તે જ તર્ક સાથે અમારો અભિપ્રાય છે કે, ***ઓરિસ્સા લિફ્ટ ઈરિગેશન કોર્પોરેશન લિમિટેડ વિ. રબી શંકર પત્રો*** (૨૦૧૮) ૧ એસ.સી.સી. ૪૬૮ના કેસમાં આ કોર્ટના ચુકાદા પર હાઈકોર્ટે આધાર રાખવો યોગ્ય ન હતું, કારણ કે તે યુનિવર્સિટીઓના વહીવટ/નિયમનને લગતા કાયદાઓના સંદર્ભમાં હતું, અને પી. સી. એક્ટના ઉદ્દેશો સાથે અસંબંધિત છે.

૩૩. આ અમને એવા નિષ્કર્ષ પર લાવે છે કે, યુ.જી.સી. એક્ટનો ઉદ્દેશ પી. સી. એક્ટ હેઠળ ઉદ્ધૃત કરી શકાતું નથી, અને પી. સી. એક્ટ હેઠળ

આવતા "યુનિવર્સિટી" શબ્દ માટે સ્વતંત્ર અર્થ પ્રદાન કરવાની જરૂર છે. તા.૩૧.૦૭.૨૦૧૯ મુજબ, ભારતમાં યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૨(એફ) અને ૧૨બી હેઠળ ૧૨,૨૦૬ યુનિવર્સિટીઓ છે. જ્યારે તા.૨૩.૦૬.૨૦૦૮ મુજબ સમગ્ર ભારતમાં લગભગ ૧૨૪ ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીઓ છે. ભારતમાં શિક્ષણ ક્ષેત્રે સામાન્ય વૃદ્ધિ જોવા મળી છે. દેશમાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ સેવા ક્ષેત્ર એવા શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં વિવિધ કૌભાંડો થયા છે તેમાં કોઈ વિવાદ નથી. આ સંદર્ભમાં, આપણે એ સમજવાની જરૂર છે કે ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીને પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)(xi)ના દાયરામાં આવરી લેવાશે કે કેમ.

૩૪. પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)ના વાંચન પર, આપણે નોંધી શકીએ છીએ કે ભાર કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા ધારણ પદ પર નથી, પરંતુ, તે તેના દ્વારા નિભવવામાં આવતી જાહેર ફરજ પર છે. આ સંબંધમાં, કાયદાકીય હેતુ આવરી લેવામાં આવેલ સત્તાધિકારીઓની સંપૂર્ણ સૂચિ પ્રદાન કરવાનો ન હતો, પરંતુ 'જાહેર સેવક' ની સામાન્ય વ્યાખ્યા તે હેઠળ આપવામાં આવી છે. જે "યુનિવર્સિટી" શબ્દની વ્યાખ્યા અંગે મહત્વપૂર્ણ આંતરિક પુરાવા પૂરા પાડે છે.

૩૫. યુનિવર્સિટી શબ્દની અમારી સમજમાં 'કોઈપણ'નો ઉપયોગ મહત્વપૂર્ણ છે. અમે સત્તામંડળોની લાઇનથી વાકેફ છીએ, જેમાં આ કોર્ટે 'કોઈપણ' શબ્દની અસરને તેનો અર્થ 'દરેક' ન થાય તે રીતે ઘટાડેલ છે. [જુઓ ***હીરા દેવી વિરુદ્ધ જિલ્લા બોર્ડ, શાહજહાંપુર,*** (૧૯૫૨) એસ.સી.આર. ૧૧૨૨]. જો કે, અમે આવા દ્રષ્ટિકોણને સ્વીકારી શકીએ નહીં કારણ કે જે સંદર્ભમાં વર્તમાન વિવાદ ઉદ્ભવે છે, તે ઉપરોક્તથી અલગ છે.

૩૬. અમારું ધ્યાન તા.૨૦.૦૨.૧૯૮૭ના ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ બિલના ખંડો પરની નોંધો તરફ પણ દોરવામાં આવેલ. ભારતનું રાજપત્ર, અસાધારણ, ભાગ II, કલમ ૨માંના ખંડો પરની નોંધોનો ખંડ ૨ કાયદાકીય ઉદ્દેશને સ્પષ્ટ કરે છે, જેમાં તેની ટિપ્પણી નીચે મુજબ કરવામાં આવેલઃ

"૨. આ ખંડ બિલમાં વપરાયેલ શબ્દપ્રયોગોને વ્યાખ્યાયિત કરે છે. **<u>ખંડ ૨(સી) 'જાહેર સેવક' ની વ્યાખ્યા આપે છે. હાલની વ્યાખ્યામાં નિયોક્તા સત્તાધિકારી અને મહેનતાણું આપનાર સત્તાધિકારી પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. સૂચિત વ્યાખ્યામાં, જાહેર ફરજ પર ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.</u>** 'ચૂંટણી' ની વ્યાખ્યા દંડ સંહિતા, ૧૮૬૦ માં આ શબ્દપ્રયોગની વ્યાખ્યા પર આધારિત છે."

(ભારપૂર્વક)

૩૭. વધુમાં અમારું ધ્યાન પી. સી. એક્ટ અમલમાં આવ્યા પહેલા થયેલ કાયદાકીય ચર્ચાઓ તરફ દોરવામાં આવ્યું છે. શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ભ્રષ્ટાચાર અટકાવવાના હેતુ પર ભાર મૂકવામાં આવેલ તે સમગ્ર પાર્ટી લાઇનમાં એકસમાન હતું.

૩૮. અર્થઘટનની બાહ્ય સહાયતાની વાત કરીએ તો, "યુનિવર્સિટી" શબ્દ વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ લેટિન શબ્દસમૂહ – યુનિવર્સિટાસ મેજિસ્ટ્રોરમ એટ સ્કોલેરિયમ પરથી આવ્યો છે, જેનો લગભગ અર્થ "શિક્ષકો અને વિદ્વાનોનો સમુદાય" થાય છે. બ્લેકનો કાયદાકીય શબ્દકોશ "યુનિવર્સિટી"ને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છેઃ

> "ઉચ્ચ શિક્ષણની કોઈપણ સંસ્થા, જેમાં એક કોર્પોરેટ સંસ્થા અને સરકાર હેઠળ એકીકૃત કોલેજોના સમૂહનો સમાવેશ થતો હોય, જે કલા અને વિજ્ઞાન અને વિદ્વાન વ્યવસાયોમાં વિદ્યા પ્રદાન કરતી હોય અને પદવી પ્રદાન કરતી હોય. જુઓ કોમ. વિ. બેંક્સ, ૧૯૮ પે. ૩૯૭. ૪૮ એટ. ૨૭૭."

૩૯. લો લેક્સિકોન, તેને આ રીતે વ્યાખ્યાયિત કરે છેઃ

"શિક્ષણની ઉચ્ચ શાખાઓમાં ભણાવવા અને ડિગ્રી પ્રદાન કરવાની સત્તા ધરાવતી શિક્ષકો અથવા વિદ્વાન વ્યક્તિઓ અથવા કોલેજોની એક સંસ્થા.

યુનિવર્સિટી. એક એવું સ્થળ જ્યાં તમામ પ્રકારના સાહિત્ય સાર્વત્રિક રીતે શીખવવામાં આવે છે. (ટોમલિનની લો ડિક્શનરી) ૧૯૦૪નો અધિનિયમ VIII, કલમ ૨, ખંડ (૨)(સી) પણ જુઓ.

સામાન્ય પ્રકારની યુનિવર્સિટીને પ્રચલિત ભાષામાં શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની સંસ્થા તરીકે વર્ણવી શકાય, જે પ્રકૃતિના અભ્યાસના હેતુ માટે એક નિશ્ચિત વિસ્તારમાં સ્થાયી હોય, અને જેમાં શિક્ષકોના જૂથને, તેવું સૂચવતા કે વિદ્યાર્થીઓ પણ લાયકાત ધરાવે છે અને જ્ઞાનની ચોક્કસ શાખામાં જે ક્રમમાં તેમને ભણાવવામાં આવ્યા હોય તે કક્ષામાં દાખલ કરવામાં આવે છે, તેઓના પ્રાવીણ્યને પ્રમાણિત કરી તેમને પદવીઓ આપવાનો અધિકાર હોય.

'યુનિવર્સિટી' શબ્દનો અર્થ સામાન્ય રીતે વિવિધ દેણગી અને વિશેષાધિકારો સાથે શિક્ષણના હેતુ માટે નિગમિત સંસ્થા તરીકે થાય છે. આવી સંસ્થાઓની સ્થાપના પ્રાચીન સમયમાં પાપલ બુલ અથવા ચાર્ટર અને બાદમાં શાહી ચાર્ટર અથવા સંસદના કાયદા દ્વારા કરવામાં આવેલ. યુનિવર્સિટી એ કોર્પોરેશનનું એકંદર એકત્રીકરણ છે – કોર્પોરેશન સામાન્ય રીતે કોલેજો અથવા શાળાઓ હોય છે."

૪૦. હેલ્સબરીની ત્રીજી આવૃત્તિ, વોલ્યુમ ૧૩, પાનું ૭૦૭, પેરા ૧૪૪૧ "યુનિવર્સિટીઓ" શબ્દ સાથે સંબંધિત છે. તે મુજબ:

""યુનિવર્સિટી" શબ્દ એ કલાનો શબ્દ નથી અને તે જે સંસ્થાઓનો ઉલ્લેખ કરે છે તે સહેલાઈથી ઓળખી શકાય તેવી હોવા છતાં, ચોક્કસ વ્યાખ્યા મુશ્કેલ છે. યુનિવર્સિટીની આવશ્યક લાક્ષણિકતાઓ એ હોવાનું જણાય છે કે તેને સાર્વભૌમ સત્તા દ્વારા સામેલ કરવામાં આવેલ હોય.

યુનિવર્સિટીના અન્ય લક્ષણોમાં વિશ્વના તમામ ભાગોમાંથી વિદ્યાર્થીઓનો પ્રવેશ, વિદ્વાનોની બહોળી સંખ્યા, ઉચ્ચ વિદ્યાશાખાઓમાંથી ઓછામાં ઓછું એકનું શિક્ષણ એટલે કે ધર્મશાસ્ત્ર, કાયદો અથવા ફિલસૂફીનું

શિક્ષણ, જેને કેટલીક વ્યાખ્યાઓમાં સમાન ગણવામાં આવે છે, અને દવા, રહેઠાણ માટેની જોગવાઈ અને ડિગ્રી પ્રદાન કરવાનો અધિકાર હોવાનું જણાય છે, પરંતુ યુનિવર્સિટી બનાવવા માટે સાર્વભૌમ સત્તાના કોઈ સ્પષ્ટ ઈરાદાની ગેરહાજરીમાં આ વિશેષતાઓની ઉપલબ્ધતા કોઈ પણ સંસ્થાને યુનિવર્સિટી બનાવશે નહીં.

પ્રાચીન સમયમાં રોયલ ચાર્ટર અથવા સંસદના કાયદા દ્વારા પોપલ બુલ અથવા ચાર્ટર દ્વારા સંસ્થાપનને અસર થઈ હતી."

૪૧. વર્ડ્સ એન્ડ ફ્રેઝિસ, પરમેનન્ટ એડન. (વેસ્ટ પબ્લિશિંગ કંપની)માં, "યુનિવર્સિટીઓ" શબ્દની વ્યાખ્યા નીચે મુજબ છેઃ

"યુનિવર્સિટીઓઃ
રાજકીય અને કોર્પોરેટ સંસ્થાઓ, જે છેલ્લે સિસેરોના સમય સુધી અસ્તિત્વમાં હોવાનું જાણીતું છે, અને ગયુસના મતે તે એથેન્સના સોલોનના કાયદાઓ સુધી પણ જોવા મળે છે, જે લગભગ ૫૦૦ વર્ષ પહેલાં થઈ ગયા..... અને પ્રાચીન સમયથી, આજની જેમ, વ્યક્તિઓની મિલકત, અધિકારો અને રક્ષણોને કાયદેસર રીતે સંગઠિત સંસ્થા તરીકે રાખવાના અને તે વ્યક્તિઓની મિલકતના કુદરતી ઉત્તરાધિકારથી અલગ

કૃત્રિમ ઉત્તરાધિકાર દ્વારા તેને આવી સંસ્થામાં પ્રેષિત કરવાની સત્તા ધરાવતા વ્યક્તિઓના કોર્પોરેશન અથવા કૃત્રિમ સંસ્થા હોવાના આ વિશેષાધિકારને ફ્રેન્ચાઇઝિ માનવામાં આવે છે જે સરકાર અથવા સાર્વભૌમ સત્તા પાસેથી તે હેતુ માટે મળેલ વિશેષ સત્તા વિના કોઈપણ સંકળાયેલ સંસ્થા દ્વારા કાયદેસર રીતે ધારણ કરી શકાતી નથી."

૪૨. યુ.જી.સી. એક્ટ હેઠળ, યુનિવર્સિટીને કલમ ૨(એફ) હેઠળ નીચે મુજબ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલ છે અને માન્યતા આપવામાં આવેલ છેઃ

> "યુનિવર્સિટી" એટલે કેન્દ્રીય અધિનિયમ, પ્રાંતીય અધિનિયમ અથવા રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્થાપિત અથવા નિગમિત યુનિવર્સિટી, અને તેમાં એવી કોઈપણ સંસ્થાનો સમાવેશ થાય છે કે જેને સંબંધિત યુનિવર્સિટી સાથે પરામર્શ કરીને, આ અધિનિયમ હેઠળ આ અંગે બનાવેલા નિયમો અનુસાર કમિશન દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે.

૪૩. 'ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી'ને યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૩ હેઠળ નીચે મુજબ માન્યતા આપવામાં આવેલ છેઃ

<u>યુનિવર્સિટીઓ સિવાયની ઉચ્ચ અભ્યાસ માટેની સંસ્થાઓમાં કાયદાનો અમલ</u>

૩. કેન્દ્ર સરકાર આયોગની સલાહ પર સરકારી રાજપત્રમાં જાહેરનામું બહાર પાડીને જાહેર કરી શકે છે કે યુનિવર્સિટી સિવાયની કોઈપણ ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેની સંસ્થા આ અધિનિયમના હેતુઓ માટે યુનિવર્સિટી માનવામાં આવશે અને આવી ઘોષણા કરવામાં આવે ત્યારે, આ અધિનિયમની તમામ જોગવાઈઓ આવી સંસ્થાને એ રીતે લાગુ પડશે જાણે કે તે કલમ ૨ના ખંડ (એફ)ના અર્થમાં યુનિવર્સિટી હોય.

૪૪. અગાઉ ચર્ચા કરવામાં આવેલ તેમ, પી. સી. એક્ટનો ઉદ્દેશ માત્ર લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારના સામાજિક દૂષણને અટકાવવાનો જ નહોતો, પરંતુ તે એવી વ્યક્તિઓને પણ લાગુ પાડવાનો હતો જેમને પ્રણાલીગત રીતે જાહેર સેવકો ગણવામાં આવતા નથી. પી. સી. એક્ટ હેઠળનો ઉદ્દેશ પ્રણાલીગત રીતે જાહેર અધિકારીઓ તરીકે ઓળખાતા લોકોમાંથી જાહેર ફરજો બજાવતા લોકો તરફ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો હતો. તે જ ધ્યાનમાં રાખતા, અપીલકર્તા–રાજ્ય તરફે વિદ્વાન સિનિયર એડવોકેટ દ્વારા યોગ્ય રીતે રજૂઆત કરવામાં આવેલ તેમ, એવું કહી શકાય નહીં કે "ડીમ્ડ

યુનિવર્સિટી" અને તેમાંના અધિકારીઓ, સરળ રીતે યુનિવર્સિટી અને તેમાંના અધિકારીઓ દ્વારા નિભવવામાં આવતી જાહેર ફરજ કરતાં ઓછી અથવા કોઈ અલગ ફરજ બજાવે છે.

૪૫. તેથી, ઉપરોક્ત તમામ કારણોસર, અમારો અભિપ્રાય છે કે હાઇકોર્ટ દ્વારા તેવું ઠેરવવું કે "ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી" એ પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ "યુનિવર્સિટી" શબ્દના દાયરામાંથી બાકાત રાખવામાં આવી છે, તેવું નું માનવું ખોટું હતું.

૪૬. ઉપરોક્ત નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા બાદ, હાલના કેસમાં, મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે શું 'ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી'ના બોર્ડમાં અપીલકર્તા–ટ્રસ્ટી પી. સી. એક્ટની કલમ ૨ (સી) હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલ 'જાહેર સેવક' છે. તાજેતરમાં, આ કોર્ટે ***સી. બી. આઈ. વિ. રમેશ ગેલી***, (૨૦૧૬) ૩ એસ.સી.સી. ૭૮૮ના કેસમાં એ પ્રશ્નને ધ્યાનમાં લીધેલ કે શું જાહેર ક્ષેત્રની બેંક સાથે એકીકરણ પહેલાંની ખાનગી બેંકના ચેરમેન, ડિરેક્ટર અને અધિકારીઓને પી. સી. એક્ટ હેઠળ કાર્યવાહી માટે જાહેર સેવકો તરીકે વર્ગીકૃત કરી શકાય કે કેમ. કાયદાના ઉપરોક્ત પ્રતિપાદનને ધ્યાનમાં લેતી વખતે, કોર્ટે પી. સી. એક્ટના હેતુ અને અવકાશનું વિશ્લેષણ કરેલ અને નીચે મુજબના અવલોકનો કરેલ:

"**૧૫.** પી. સી. બિલના હેતુ તથા ઉદ્દેશોના નિરૂપણ પરથી સ્પષ્ટ છે કે આ કાયદાનો હેતુ ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાને વધુ વ્યાપક બનાવીને વધુ અસરકારક બનાવવાનો હતો. **તે પણ સ્પષ્ટ છે કે આ બિલ "જાહેર સેવક" ની વ્યાખ્યાના દાયરાને વિસ્તૃત કરવા માટે રજૂ કરવામાં આવેલ.** પી. સી. એક્ટ, ૧૯૮૮ પહેલાં, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ અને આઈપીસીના પ્રકરણ ૯માં કલમ ૧૬૧ થી ૧૬૫–એ હતી, જે ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ સંબંધિત કાયદાના ક્ષેત્રને સંચાલિત કરતી હતી. સંસદે ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ને રદ કરેલ અને આઈપીસીની કલમ ૧૬૧ થી ૧૬૫–એ ને પણ દૂર કરેલ, કારણ કે તેની જોગવાઈ પી. સી. એક્ટ, ૧૯૮૮ની કલમ ૩૦ અને ૩૧ હેઠળ કરવામાં આવેલ છે. પી. સી. એક્ટ, ૧૯૮૮ હેઠળ "જાહેર સેવક"ની નવી વ્યાખ્યા આપવામાં આવેલ હોવાથી, આઈપીસીની કલમ ૨૧ માં આપવામાં આવેલી "જાહેર સેવક" ની વ્યાખ્યાને અહીં પુન: ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

...

૧૭. ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા દર્શાવે છે કે, પી. સી. એક્ટ, ૧૯૮૮ની કલમ ૨(સી)માં સમાવિષ્ટ પેટા–ખંડ (viii) હેઠળ, જે વ્યક્તિ એવો હોદ્દો ધરાવતો હોય કે જેના આધારે તે કોઈપણ જાહેર ફરજ નિભાવવા માટે અધિકૃત હોય અથવા તેના માટે તે ફરજ નિભાવવી આવશ્યક હોય, તે જાહેર સેવક છે. હવે, હાલના કેસના હેતુઓ માટે આ કોર્ટે તપાસ કરવી જરૂરી છે કે શું આરબીઆઈ દ્વારા બેંકિંગ રેગ્યુલેશન એક્ટ, ૧૯૪૯ હેઠળ જારી કરાયેલ લાઇસન્સ હેઠળ કાર્યરત ખાનગી બેંકના ચેરમેન/મેનેજિંગ ડિરેક્ટર અથવા એક્ઝિક્યુટિવ ડિરેક્ટર એ હોદ્દો ધરાવે છે/ધરાવતા હતા અને જાહેર ફરજ બજાવે છે/બજાવતા હતા કે કેમ જેથી ઉપરોક્ત "જાહેર સેવક" ની વ્યાખ્યાને આકર્ષિત થાય."

(ભારપૂર્વક)

૪૭. પી. વી. નરસિમ્હા રાવ વિ. રાજ્ય (સી.બી.આઈ./એસ.પી.ઈ.) (૧૯૯૮) ૪ એસ.સી.સી. ૬૨૬ના કેસમાં આ કોર્ટે "ઓફિસ" શબ્દને નીચે મુજબ સ્પષ્ટ કરેલ છેઃ

"**૬૧.** ... 'ઓફિસ' શબ્દનો સામાન્ય રીતે અર્થ થાય છે 'એઓ હોદ્દો કે જેની સાથે અમુક ફરજો જોડાયેલી હોય, ખાસ કરીને

જવાબદારી, સત્તા અથવા રચાયેલ સત્તા હેઠળની સેવાનું સ્થાન'. (જુઓ ઓક્સફર્ડ શોર્ટર ઇંગ્લિશ ડિક્શનરી, ત્રીજી આવૃત્તિ., પૃ. ૧૩૬૨.) મેકમિલન વિ. ગેસ્ટ, (૧૯૪૨) ૧ ઓલ ઇઆર ૬૦૬ (એચએલ) માં, લોર્ડ રાઇટે કહ્યું છેઃ

> '... "ઓફિસ" શબ્દ અનિશ્ચિત વિષયવસ્તુનો છે. તેના વિવિધ અર્થો *ન્યૂ ઇંગ્લિશ ડિક્શનરી*ની ચાર કોલમને આવરી લે છે, પરંતુ હું આ કેસના હેતુઓ માટે નીચે દર્શાવેલ અર્થને સૌથી સુસંગત માનું છુંઃ
>
> > "કોઈ પદ અથવા સ્થાન કે જેમાં ચોક્કસ ફરજો જોડાયેલી હોય, ખાસ કરીને વધુ કે ઓછા જાહેર સ્વરૂપની."

આ જ કેસમાં લોર્ડ એટકિને નીચેનો અર્થ આપ્યો હતોઃ

> '..."કોઈ હોદ્દો અથવા રોજગાર જે અસ્તિત્વ ધરાવતું, કાયમી, મૂળ પદ હતું, જે તેને ધરાવનાર વ્યક્તિથી સ્વતંત્ર

અસ્તિત્વ ધરાવતું હતું, જે ચાલતું રહેલ અને અનુગામી ધારકો દ્વારા ધારણ કરવામાં આવેલ."'

સ્ટેટ્સમેન (પી) લિમિટેડ વિ. એચ. આર. દેબ, એઆઈઆર ૧૯૬૮ એસસી ૧૪૯૫ અને *મહાદેવ વિ. શાંતિભાઈ*, (૧૯૬૯) ૨ એસસીઆર ૪૨૨ના કેસમાં આ કોર્ટે લોર્ડ રાઈટ દ્વારા આપવામાં આવેલા અર્થને અપનાવ્યો છે, જેમાં જણાવવામાં આવેલ છે કે:

'ઓફિસ એટલે એ હોદ્દો કે જેની સાથે અમુક ફરજો જોડાયેલી હોય, તેનાથી વિશેષ કંઈ નહીં.'

૪૮. ***મનીષ ત્રિવેદી વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય***, (૨૦૧૪) ૧૪ એસ.સી.સી. ૪૨૦ના કેસમાં આ કોર્ટે "ઓફિસ" ની સુસંગતતા પર ભાર મૂકતા "જાહેર સેવક" શબ્દસમૂહના વ્યાપ પર વધુ સ્પષ્ટતા કરેલ, જેમાં નિભાવવામાં આવતી ફરજો પર ભાર મૂકવામાં આવેલ. કોર્ટે તેમાં નોંધેલ કે:

"૧૯. હાલનોઓ અધિનિયમ (૧૯૮૮નો અધિનિયમ) "જાહેર સેવક" શબ્દપ્રયોગની વ્યાખ્યાના અવકાશને વિસ્તૃત કરવાની કલ્પના કરે છે. તે જાહેર વહીવટને શુદ્ધ કરવા માટે અમલમાં

મૂકવામાં આવેલ. વિધાનમંડળે જાહેર સેવકોમાં ભ્રષ્ટાચાર બાબતે સજા કરવા અને તેને અંકુશમાં લેવાના હેતુને હાંસલ કરવા માટે "જાહેર સેવક"ની વ્યાપક વ્યાખ્યાનો ઉપયોગ કર્યો છે. તેથી, વ્યાખ્યા–ખંડની સામગ્રીને એવા અર્થઘટન દ્વારા મર્યાદિત કરવી અયોગ્ય રહેશે જે કાયદાની ભાવનાની વિરુદ્ધ હોય. આ સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને, જ્યારે આપણે અપીલકર્તાના કેસને ધ્યાનમાં લઈએ છીએ, ત્યારે અમને કોઈ શંકા નથી કે તે સદર કાયદાની કલમ ૨(સી) ના અર્થમાં એક જાહેર સેવક છે. **હાલના કાયદાની કલમ ૨(સી)ના ખંડ (viii) મુજબ કોઈપણ એવી વ્યક્તિ જાહેર સેવક છે, જે કોઈ પણ એવો હોદ્દો ધરાવે છે, જેના આધારે તે કોઈ જાહેર ફરજ બજાવવા માટે અધિકૃત છે અથવા તેના માટે તે ફરજ બજાવવી જરૂરી છે. "ઓફિસ" શબ્દનો અર્થ અનિશ્ચિત છે અને, હાલના કેસના સંદર્ભમાં, તેનો અર્થ એવો હોદ્દો અથવા સ્થાન થાય કે જેની સાથે અમુક ફરજો જોડાયેલી હોય અને તેનું અસ્તિત્વ તે વ્યક્તિઓથી સ્વતંત્ર હોય જે તેને ધરાવતું હોય."**

(ભારપૂર્વક)

૪૯. "જાહેર સેવક" શબ્દની વ્યાપકતાનું મૂલ્યાંકન કરવા માટે, "જાહેર ફરજ" શબ્દની સુસંગતતાની અવગણના કરી શકાય નહીં. "જાહેર ફરજ"ની

વ્યાખ્યા પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(બી) હેઠળ કરવામાં આવી છે, જે નીચે પુનઃ રજૂ કરવામાં આવી છેઃ

> **૨(બી) 'જાહેર ફરજ'** એટલે રાજ્ય, જનતા અથવા મોટા પ્રમાણમાં સમુદાયનું હિત રહેલ હોય તેવી ફરજ.

૫૦. દેખીતી રીતે, પી. સી. એક્ટની કલમ ૨(બી) ની ભાષા સૂચવે છે કે, નિભાવવામાં આવતી એવી કોઈ પણ ફરજ કે જેમાં રાજ્ય, જનતા અથવા મોટા પ્રમાણમાં સમુદાયનું કોઈ હિત સમાયેલ હોય, તેને જાહેર ફરજ કહેવામાં આવે છે. કલમ ૨ ની પ્રથમ સમજૂતી વધુ સ્પષ્ટ કરે છે કે કલમ ૨ હેઠળ જણાવેલી કોઈપણ શ્રેણીમાં આવતી કોઈપણ વ્યક્તિ, સરકાર દ્વારા નિયુક્ત હોય કે ન હોય, જાહેર સેવક છે. બીજી સમજૂતી એવી દરેક વ્યક્તિને સામેલ કરવાના વિસ્તારને વધુ વિસ્તૃત કરે છે જે વાસ્તવિક રીતે જાહેર સેવકના કાર્યો કરે છે, અને કોઈપણ કાનૂની નબળાઈઓ અથવા ટેક્નીકાલિટીઝને કારણે તેઓને જાહેર સેવકના દાયરામાં લાવવામાં આવવાથી અટકાવવા જોઈએ નહીં.

૫૧. હાલના કેસમાં, ગૌરવ ડી. મહેતા (વાઇસ ચાન્સેલર); શ્રી પ્રગ્નેશકુમાર રમેશભાઈ ત્રિવેદી (સુમનદીપ વિદ્યાપીઠના એકાઉન્ટ ઓફિસર) અને

અન્ય સાહેદોના નિવેદનોના પ્રાથમિક મૂલ્યાંકન પર એવું જણાય છે કે, હાલના સામાવાળા પ્રવેશ આપવા, ફી લેવા અને ડોનેશનની રકમના સંદર્ભમાં અંતિમ સત્તાધિકારી હતા.

૫૨. તહોમતનામામાં વિશિષ્ટ રીતે ખુલાસો કરવામાં આવ્યો છે કે, સામાવાળા કથિત રીતે વિદ્યાર્થીઓને તેમના પરીક્ષા ફોર્મ ભરવાની મંજૂરી આપવાના બહાને નિર્ધારિત ફીની ઉપર ઓક્ક્સ વધારાની રકમ વસૂલતા હતા. તેથી, સામાવાળાને કથિત રકમ ચૂકવવી એ પરીક્ષાઓમાં ઉપસ્થિત થવા માટે ફોર્મ ભરતા પહેલા એક પૂર્વશરત હતી. ખાસ કરીને, ફરિયાદમાં એવો આક્ષેપ કરવામાં આવેલ કે સામાવાળાએ સહ–આરોપી ભરત સાવંતને વીસ લાખ રૂપિયાની રકમ ચૂકવવાની માંગ કરેલ, જેમાં ચૂક કરતા ફરિયાદીની પુત્રીને પરીક્ષામાં હાજર રહેવાની મંજૂરી આપવામાં આવી ન હોત. અમારા મતે, દરોડા દરમિયાન મોટી સંખ્યામાં ચેક મળી આવેલ તે હકીકત, કથિત ગુના અંગે ગંભીર શંકા સ્થાપિત કરવા માટે પૂરતું હોવા કરતા વિશેષ છે.

૫૩. સામાવાળાએ એ હકીકત પર ખૂબ ભાર મૂક્યો છે કે તે દેખીતી રીતે "સુમનદીપ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ"ના ટ્રસ્ટી છે અને તેમનો "સુમનદીપ યુનિવર્સિટી" સાથે કોઈ સંબંધ નથી. પરંતુ, એ નોંધવું જોઇએ કે નીચેની

અદાલતો ટ્રસ્ટ અને યુનિવર્સિટી વચ્ચેના સંબંધ તેમજ યુનિવર્સિટી સાથેના સામાવાળાના સંબંધોનું વિશ્લેષણ કરવામાં નિષ્ફળ રહી છે. પ્રથમ દૃષ્ટિએ, ગંભીર શંકા વ્યક્ત કરવામાં આવે છે કે સામાવાળા વિદ્યાર્થીઓ અને યુનિવર્સિટીના પરીક્ષાના પાસા સાથે વ્યવહાર કરીને તેમની સેવા બજાવી રહ્યાં હતા. પરંતુ યુનિવર્સિટીની સાપેક્ષે સામાવાળાની ચોક્કસ સ્થિતિ અંગે નિષ્કર્ષ પર પહોંચાય તે પહેલાં પુરાવાનું વિગતવાર મૂલ્યાંકન જરૂરી છે.

૫૪. આ તબક્કે, અમે નોંધીએ છીએ કે ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૨૭ના સંદર્ભમાં આ કોર્ટનું અધિકારક્ષેત્ર મર્યાદિત છે અને તેનો ઉપયોગ તથ્યાત્મક તારણોના પાસા પર ફરતી તપાસ કરીને થવો જોઈએ નહીં. ***ભારત સંઘ વિ. પ્રફુલ્લ કુમાર સામલ,*** ૧૯૭૯ (૩) એસ.સી.સી. ૪ના કેસમાં આ કોર્ટને ફોજદારી કાર્યરીતિ સંહિતાની કલમ ૨૨૭ના અવકાશને ધ્યાનમાં લેવાનો મોકો પ્રાપ્ત થયેલ અને જેમાં નીચે મુજબ ઠેરવવામાં આવેલ:

> "**૭.** સદર સંહિતાની કલમ ૨૨૭ આ રીતે છે:
>
> > "કેસના રેકોર્ડ અને તેની સાથે રજૂ કરાયેલા દસ્તાવેજોને ધ્યાનમાં લીધા બાદ, અને આ સંદર્ભમાં આરોપી અને

ફરિયાદપક્ષની રજૂઆતો સાંભળ્યા બાદ, જો ન્યાયાધીશ માને છે કે આરોપી સામે કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો આધાર નથી, તો તે આરોપીને મુક્ત કરશે અને તેમ કરવા માટેના તેના કારણો રેકોર્ડ કરશે."

"આરોપી સામે કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો આધાર નથી" – આ શબ્દો સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે ન્યાયાધીશ ફરિયાદપક્ષના કહેવા પર આરોપ ઘડવા માટે માત્ર પોસ્ટ ઓફિસ નથી, પરંતુ ફરિયાદપક્ષ દ્વારા સુનાવણી માટેનો કેસ બનાવવામાં આવ્યો છે કે કેમ તે નક્કી કરવા માટે કેસની હકીકતો પર તેની ન્યાયિક બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે. આ હકીકતનું મૂલ્યાંકન કરતી વખતે, અદાલત માટે મેટરના ફાયદા અને ગેરફાયદાઓમાં જવાની કે પુરાવા અને સંભાવનાઓને તોલવાની અને સંતુલન કરવાની જરૂરી નથી, જે ખરેખર સુનાવણી શરૂ થયા પછીનું તેનું કાર્ય છે. કલમ ૨૨૭ના તબક્કે, ન્યાયાધીશે માત્ર આરોપી સામે કાર્યવાહી કરવા માટે પૂરતો આધાર છે કે નહીં તે નિર્ણય કરવા માટે પુરાવાની તપાસ કરવાની હોય છે. આધારની પર્યાપ્તતા, પોલીસ દ્વારા મેળવવામાં આવેલ પુરાવા અથવા અદાલત સમક્ષ રજૂ કરાયેલ દસ્તાવેજોના પ્રકાર, જે

આરોપી સામે આરોપ ઘડી શકાય તેવા શંકાસ્પદ સંજોગો દર્શાવતા હોય, તેનો તેમાં સમાવેશ કરી લેશે."

૫૫. વધુમાં, ***સજ્જન કુમાર વિ. સેન્ટ્રલ બ્યુરો ઓફ ઇન્વેસ્ટિગેશન***, ૨૦૧૦ (૯) એસ.સી.સી. ૩૬૮ના કેસમાં, આ કોર્ટે અન્ય બાબતોની સાથે નોંધેલ કે:

"**૨૧.** સદર સંહિતાની કલમ ૨૨૭ અને ૨૨૮ ના વ્યાપ વિશે સતાધિકારીઓની વિચારણા પર, નીચેના સિદ્ધાંતો સામે આવે છેઃ

...

(૨) જ્યારે કોર્ટ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવેલ સામગ્રી આરોપી સામે ગંભીર શંકા દર્શાવતી હોય જેને યોગ્ય રીતે સમજાવવામાં આવી ન હોય, ત્યારે કોર્ટ આરોપ ઘડવામાં અને સુનાવણી સાથે આગળ વધવામાં સંપૂર્ણપણે ન્યાયી ગણાશે..."

૫૬. તેથી, ઉપરોક્ત પ્રતિપાદનને અનુરૂપ, આ કેસના તથ્યો અને સંજોગોને ધ્યાનમાં રાખતા, આરોપી–સામાવાળાને મુક્ત કરવા માટે કલમ ૨૨૭ હેઠળની સત્તાનો ઉપયોગ કરવો યોગ્ય નથી. જો કે, એ નોંધવું જોઈએ કે આ ચુકાદો મર્યાદિત હેતુ માટે આપવામાં આવ્યો છે, અને અમે કેસના

ગુણદોષ પર કોઈ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરેલ નથી. ટ્રાયલ કોર્ટને આ કેસ ઝડપથી ચલાવવા નિર્દેશ આપવામાં આવે છે.

૫૭. તદનુસાર, હાઈકોર્ટના વાદગ્રસ્ત ચુકાદાને રદ કરવામાં આવે છે. અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે.

..... ન્યાયમૂર્તિ

(એન. વી. રમના)

..... ન્યાયમૂર્તિ

(મોહન એમ. શાંતનગૌદર)

નવી દિલ્હી;

૨૭ એપ્રિલ, ૨૦૨૦.

અહેવાલયોગ્ય

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

ફોજદારી અપીલીય હકૂમત

ફોજદારી અપીલ નં.૯૮૯/૨૦૧૮

ગુજરાત રાજ્ય

અપીલકર્તા

વિરુદ્ધ

મનસુખભાઈ કાંજીભાઇ શાહ

સામાવાળા

ચુકાદો

અજય રસ્તોગી, ન્યાયમૂર્તિ.

૧. મારા આદરણીય ભાઈ ન્યાયમૂર્તિ શ્રી એન. વી. રમના દ્વારા પ્રસ્તાવિત ડ્રાફ્ટ ચુકાદો વાંચવાનો મને લાભ મળેલ છે. તર્કની નોંધપાત્ર પ્રક્રિયાના આધારે મારા વિદ્વાન ભાઈએ જે તારણો કાઢ્યા છે તેની સાથે હું સંપૂર્ણપણે સંમત છું. હું મારા કેટલાક મંતવ્યો ઉમેરવા માંગુ છું, એટલા માટે નહીં કે ચુકાદાને વધુ વિસ્તૃત કરવાની જરૂર છે, પરંતુ નોંધપાત્ર મહત્વ ધરાવતા કાયદાના પ્રશ્નને ધ્યાનમાં લેવા.

૨. હાલની અપીલમાં વિચારણા માટે જે પ્રશ્ન ઉદ્ભવેલ છે તે એ છે કે શું 'ડીમ્ડ ટુ બી યુનિવર્સિટી'ના બોર્ડમાં સામાવાળા–ટ્રસ્ટી, ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૮૮ (જેને હવે પછી 'અધિનિયમ ૧૯૮૮' તરીકે ઉલ્લેખિત કરવામાં આવેલ છે.)ની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ આવરી લેવામાં આવેલ 'જાહેર સેવક' છે કે કેમ.

૩. વ્યવસ્થા આધારિત અને નીતિ સંચાલિત, પારદર્શક અને પ્રતિભાવશીલ શાસન સુનિશ્ચિત કરવા માટે ભ્રષ્ટાચાર પ્રત્યે પૂર્ણ અસહિષ્ણુતા સર્વોચ્ચ પ્રાથમિકતા હોવી જોઈએ. ભ્રષ્ટાચારને નાબૂદ કરી શકાતો નથી પરંતુ મોનોપોલીને ઘટાડીને અને નિર્ણય લેવામાં પારદર્શિતાને સંભવ બનાવી વ્યૂહાત્મક રીતે ઘટાડી શકાય છે. જો કે, ભ્રષ્ટાચાર મુક્ત સમાજને હાંસલ કરવા, રાષ્ટ્ર નિર્માણ માટે સામાજિક અને નૈતિક માળખાને મજબૂત બનાવવું એ લાંબા ગાળાની નીતિનો અભિન્ન ભાગ હોવો જોઈએ.

૪. સંથાનમ સમિતિની ભલામણોના આધારે ૧૯૬૪માં ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ અધિનિયમ, ૧૯૪૭માં સુધારો કરવામાં આવેલ. જાહેર સેવકો અને ગુનાહિત ગેરવર્તણૂક દ્વારા તેમને સહાય કરનારાઓ સાથે વ્યવહાર કરવા માટે ભારતીય દંડ સંહિતાના પ્રકરણ ૯ માં જોગવાઈઓ હોવા છતાં, તે

ભ્રષ્ટાચારના ગુના સાથે અસરકારક રીતે વ્યવહાર કરવા માટે અપૂરતી હોવાનું જણાયું હતું.

૫. ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાને વધુ અસરકારક બનાવવા માટે સંસદમાં ભ્રષ્ટાચાર નિવારણ બિલ રજૂ કરવામાં આવેલ. સદર અધિનિયમ, ૧૯૮૮ના ઉદ્દેશ અને કારણોના નિરૂપણનો હેતુ હાલના ભ્રષ્ટાચાર વિરોધી કાયદાઓને તેમના વ્યાપને વિસ્તૃત કરીને અને જોગવાઈઓને મજબૂત કરીને વધુ અસરકારક બનાવવાનો હતો. સદર અધિનિયમ, ૧૯૮૮ "જવાબદારીના વિવિધ માર્ગો પૂરા પાડે છે, જેમાંથી કેટલાક ખાસ કરીને જાહેર હોદ્દો ધરાવતા લોકો સાથે સંબંધિત છે, પરંતુ કોઈ પણ રીતે મર્યાદિત નથી".

૬. ભ્રષ્ટાચારની વ્યાખ્યા અને અર્થ સાથે સંકળાયેલ સંખ્યાબંધ ન્યાયિક ઉદાહરણો છે. ભ્રષ્ટાચારની સૌથી સરળ વ્યાખ્યા એ છે કે, જાહેર સેવક દ્વારા પોતાના માટે કે પોતાના પરિવાર માટે કે મિત્રો માટે પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે આર્થિક અથવા અન્ય ભૌતિક લાભ મેળવવા માટેનું કોઈપણ કાર્ય અથવા ચૂક. આ હેતુ માટે સદર અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ કરવો યોગ્ય રહેશેઃ

(સી) "**જાહેર સેવક**" એટલે –

(i)–(x).....

(xi) **કોઈપણ વ્યક્તિ** જે **કોઈપણ યુનિવર્સિટીના** કુલપતિ અથવા **કોઈપણ સંચાલક મંડળના સભ્ય,** પ્રોફેસર, રીડર, લેક્ચરર અથવા કોઈપણ અન્ય શિક્ષક અથવા કર્મચારી, **ગમે તે કહેવાતો હોદ્દો ધરાવતા હોય,** અને કોઈપણ વ્યક્તિ કે જેમની સેવાઓ યુનિવર્સિટી અથવા અન્ય કોઈ જાહેર સત્તામંડળ દ્વારા પરીક્ષાઓ યોજવા અથવા સંચાલન કરવાના સંબંધમાં લેવામાં આવેલ હોય;

(xii) ...."

(ભારપૂર્વક)

૭. એ નોંધવું સુસંગત રહેશે કે, અધિનિયમ, ૧૯૮૮ પહેલાં, યુનિવર્સિટીના કર્મચારીઓ, પ્રોફેસરો, વાચકો વગેરેને 'જાહેર સેવક' ની વ્યાખ્યામાં આવરી લેવામાં આવતા ન હતા, કારણ કે તે ભારતીય દંડ સંહિતાની કલમ ૨૧માં સમાવિષ્ટ હતું. સામાવાળા તરફે વિદ્વાન વકીલની રજૂઆત એ છે કે, હાલના સામાવાળા જે ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીના ટ્રસ્ટી છે, તે કોઈ

પણ પ્રકારની કલ્પના હેઠળ, જાહેર સેવક ન હોઈ શકે અને તે અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની કલમ ૨(સી)(xi)ના દાયરામાં આવશે નહીં. હાઇકોર્ટે ઉપરોક્ત આધાર પર સામાવાળા તરફે વિદ્વાન વકીલની દલીલ સ્વીકારી લીધેલ હોવા છતા, તેની તપાસ તે સંદર્ભમાં કરવાની જરૂર છે જેમાં અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ "યુનિવર્સિટી" શબ્દનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે.

૮. યુનિવર્સિટીઓમાં શિક્ષણના ધોરણોના સંકલન અને નિર્ધારણ માટેની જોગવાઈઓ કરવા માટે ૧૯૫૬ના કાયદા દ્વારા યુ.જી.સી. એક્ટની સ્થાપના કરવામાં આવેલ. "યુનિવર્સિટી" ને યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૨(એફ) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત કરવામાં આવેલ છે અને જેને 'ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી' તરીકે જાહેર કરવામાં આવેલ હોય, તેને યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૨૩ હેઠળ ઉલ્લેખિત ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી પર લાદવામાં આવેલા પ્રતિબંધો સાથે કલમ ૩ હેઠળ જાહેરનામું જાહેર કરવું જરૂરી છે. યુ.જી.સી. એક્ટની સંબંધિત કલમો નીચે મુજબ છેઃ

> "**કલમ ૨(એફ)** – "યુનિવર્સિટી" એટલે કેન્દ્રીય અધિનિયમ, પ્રાંતીય અધિનિયમ અથવા રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્થાપિત અથવા નિગમિત યુનિવર્સિટી, અને તેમાં એવી

કોઈપણ સંસ્થાનો સમાવેશ થાય છે કે જેને સંબંધિત યુનિવર્સિટી સાથે પરામર્શ કરીને, આ અધિનિયમ હેઠળ આ અંગે બનાવેલા નિયમો અનુસાર કમિશન દ્વારા માન્યતા આપવામાં આવે.

કલમ ૩ – કેન્દ્ર સરકાર આયોગની સલાહ પર સરકારી રાજપત્રમાં જાહેરનામું બહાર પાડીને જાહેર કરી શકે છે કે યુનિવર્સિટી સિવાયની કોઈપણ ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેની સંસ્થા આ અધિનિયમના હેતુઓ માટે યુનિવર્સિટી માનવામાં આવશે અને આવી ઘોષણા કરવામાં આવે ત્યારે, આ અધિનિયમની તમામ જોગવાઈઓ આવી સંસ્થાને એ રીતે લાગુ પડશે જાણે કે તે કલમ ૨ના ખંડ (એફ)ના અર્થમાં યુનિવર્સિટી હોય.

કલમ ૨૩ – કેન્દ્રીય અધિનિયમ, પ્રાંતીય અધિનિયમ અથવા રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા અથવા તે હેઠળ સ્થાપિત અથવા નિગમિત વિશ્વવિદ્યાલય સિવાયની કોઈ પણ સંસ્થા, પછી ભલે તે કોર્પોરેટ સંસ્થા હોય કે ન હોય, તેના નામ સાથે કોઈપણ રીતે "યુનિવર્સિટી" શબ્દ જોડવાની હકદાર રહેશે નહીં. પરંતુ આ કલમમાં સમાવિષ્ટ ગમે તે, આ અધિનિયમના પ્રારંભથી બે વર્ષના સમયગાળા માટે,

એવી કોઈ સંસ્થાને લાગુ પડશે નહીં કે જેના નામ સાથે, આવા પ્રારંભની તરત પહેલાં "યુનિવર્સિટી" શબ્દ સંકળાયેલ હોય.

૯. યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૨(એફ) હેઠળ "યુનિવર્સિટી"ની સ્થાપના કેન્દ્રીય અધિનિયમ, પ્રાંતીય અધિનિયમ અથવા રાજ્ય અધિનિયમમાં થાય છે. સાથે જ, વૈધાનિક કાયદા હેઠળ રચાયેલી યુનિવર્સિટી સિવાયની ઉચ્ચ શિક્ષણ માટેની સંસ્થાઓ, કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા સરકારી રાજપત્રમાં જાહેરનામા દ્વારા જાહેર કરવામાં આવ્યા બાદ, આ કાયદાના હેતુઓ માટે યુનિવર્સિટી હોવાનું માનવામાં આવશે અને યુ.જી.સી. એક્ટની તમામ જોગવાઈઓ આવી સંસ્થાઓને તે જ રીતે લાગુ પડશે જાણે તે કાયદાની કલમ ૨ ના ખંડ (એફ) ના અર્થમાં યુનિવર્સિટી હોય.

૧૦. તે ભૂલી ન શકાય કે અધિનિયમ, ૧૯૮૮, તેના પુરોગામી તરીકે, તે જ વિષય પરનો ૧૯૪૭ નો રદ કરાયેલ કાયદો, લાંચ અને ભ્રષ્ટાચારના અસરકારક નિવારણના સ્પષ્ટ હેતુ સાથે અમલમાં મૂકવામાં આવેલ. ૧૯૮૮નો અધિનિયમ, જે ૧૯૪૭ના કાયદાને રદ કરી તેના સ્થાને આવેલ, તેમાં જાહેર વહીવટને શુદ્ધ કરવા માટે અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની કલમ ૨ ના ખંડ (સી)માં બહોળા વ્યાપ સાથે 'જાહેર સેવક' ની વ્યાખ્યા છે. કાયદો પસાર કરવા તરફ દોરી જતા બિલમાં સમાવિષ્ટ ઉદ્દેશો અને

કારણોના નિરૂપણની સહાય લઈ શકાય છે, જે તે પૃષ્ઠભૂમિ દર્શાવે છે જેમાં કાયદો ઘડવામાં આવેલ. જ્યારે વિધાનમંડળે જાહેર ફરજ બજાવતા સમાજમાં સજા કરવા અને ભ્રષ્ટાચારના વધતા જોખમને અંકુશમાં લેવાના હેતુને હાંસલ કરવા માટે "જાહેર સેવક" ની આવી વ્યાપક વ્યાખ્યા રજૂ કરી છે, ત્યારે કલમની વ્યાખ્યાના સમાવિષ્ટ શબ્દોના અર્થઘટન દ્વારા કાયદાની ભાવના વિરુદ્ધ મર્યાદિત ન કરવું યોગ્ય રહેશે.

૧૧. સદર અધિનિયમ, ૧૯૮૮ની કલમ ૨(સી)(xi)ના ઉમેરાવાથી, કોઈપણ યુનિવર્સિટીની કોઈ પણ હોદ્દો ધરાવતી કોઈપણ વ્યક્તિ અથવા સભ્યને "જાહેર સેવક"ની વ્યાખ્યામાં સામેલ કરવામાં આવી છે અને કોઈપણ યુનિવર્સિટીમાં તમામ યુનિવર્સિટીઓનો સમાવેશ થાય છે, પછી ભલે તે કાયદા હેઠળ સ્થાપિત કરવામાં આવી હોય અથવા યુ.જી.સી. એક્ટની કલમ ૩ હેઠળ ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી જાહેર કરવામાં આવી હોય. એ વાત ખરી છે કે યુનિવર્સિટીઓમાં શિક્ષણના ધોરણોની વિચારણા અને નિર્ધારણ માટે યુ.જી.સી. એક્ટની જોગવાઈઓ હેઠળ સંસદ દ્વારા આ તફાવત દર્શાવવામાં આવ્યો છે, પરંતુ મારા મતે, જ્યાં સુધી તે અધિનિયમ ૧૯૮૮ની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ વ્યાખ્યાયિત 'જાહેર સેવક' શબ્દ સાથે સંબંધિત છે, ત્યાં સુધી યુનિવર્સિટી અને ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી વચ્ચે કોઈ તફાવત કરી શકાયો નથી.

૧૨. અધિનિયમ ૧૯૮૮ની કલમ ૨ના ખંડ (સી)માં 'જાહેર સેવક'ની વ્યાખ્યાનું અર્થઘટન કરવા માટે, કોર્ટે એક અભિગમ અપનાવવો જરૂરી છે જે વિધાનસભાના હેતુને અસર કરશે. વિધાનસભાએ ઈરાદાપૂર્વક, કાયદાની કલમ ૨ના ખંડ (સી)માં અને ખાસ કરીને ખંડ (xi)માં 'જાહેર સેવક' શબ્દને વ્યાપક રીતે વ્યાખ્યાયિત કરતી વખતે, હેતુ 'કોઈપણ' શબ્દના સંશોધનનો રાખેલ, જેમાં તે તમામ વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થાય છે જેઓ કોઈપણ રીતે અથવા સ્વરૂપમાં કોઈપણ યુનિવર્સિટીની બાબતોનું સંચાલન કરવામાં પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ રીતે સક્રિયપણે ભાગ લેતા હોય. આ સંદર્ભમાં, વિધાનમંડળે અધિનિયમ ૧૯૮૮ની જોગવાઈઓને લાગુ કરવાના હેતુઓ માટે 'કોઈપણ' યુનિવર્સિટીના જે પણ હોદ્દા દ્વારા ઓળખાતી 'કોઈપણ' વ્યક્તિ અથવા 'કોઈપણ' સંચાલક મંડળના સભ્યને 'જાહેર સેવક' તરીકે ઓળખવામાં આવે તેની નોંધ લીધી છે.

૧૩. ***<u>ઓરિસ્સા લિફ્ટ ઈરિગેશન કોર્પોરેશન વિરુદ્ધ રવિ શંકર</u>*** ૧ ૨૦૧૮(૧) એસસીસી ૪૬૮ના કેસના ચુકાદા પર ખૂબ આધાર રાખવામાં આવેલ, જેમાં આ કોર્ટ દ્વારા અવકાશ અને પરિમાણોની તપાસ કરવામાં આવેલ જે હેઠળ ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી દ્વારા શિક્ષણ પ્રદાન કરવાના હેતુથી યુ.જી.સી.

દ્વારા ઘડવામાં આવેલા નિયમો હેઠળ ડીમ્ડ યુનિવર્સિટી તેના શૈક્ષણિક મંચોનું નિયમન થતું હોય.

૧૪. પરંતુ જ્યાં સુધી હાલના કેસનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી વિચારણા માટેનો પ્રશ્ન એ છે કે અધિનિયમ ૧૯૮૮ની કલમ ૨(સી)(xi) હેઠળ ઉલ્લેખિત શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ભ્રષ્ટાચારને રોકવા માટે બહોળા વ્યાપમાં 'કોઈપણ' યુનિવર્સિટી શબ્દ છે અને વિધાનમંડળે તેના વિવેકમાં 'કોઈપણ યુનિવર્સિટી' શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે જે સ્પષ્ટપણે યુ.જી.સી. અધિનિયમની કલમ ૨(એફ) હેઠળ ઉલ્લેખિત તેની વૈધાનિક પદ્ધતિ દ્વારા સંદર્ભિત અને નિયંત્રિત યુનિવર્સિટી અને યુ.જી.સી. અધિનિયમની કલમ ૩ હેઠળ ડીમ્ડ યુનિવર્સિટીને મેન્ડેટ કરે છે.

૧૫. મારા વિચારશીલ અભિપ્રાયમાં, હાઇકોર્ટ દ્વારા વ્યક્ત કરવામાં આવેલો મત કાયદાનિ દ્રષ્ટિએ ટકવાપાત્ર નથી અને ગુણદોષ પર ઉઠાવવામાં આવેલા તમામ પ્રશ્નો સામાવાળા માટે સુનાવણી દરમિયાન રજૂ કરવા માટે ખુલ્લા છે. તે મુજબ અપીલને મંજૂરી આપવામાં આવે છે. ગુજરાત હાઇકોર્ટનો તા. ૨ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૮નો ચુકાદો આથી રદ કરવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ નહીં.

..... ન્યાયમૂર્તિ

(અજય રસ્તોગી)

નવી દિલ્હી

૨૭ એપ્રિલ, ૨૦૨૦

This judgment has been translated using AI Tool – SUVAS.

DISCLAIMER: The translated judgement in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgement shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.